Melczer Tibor

Vörösmarty és Babits

Babits Mihályt – önvallomásából tudjuk –, a családi hagyomány predesztinálta arra, hogy Vörösmarty közelébe kerüljön.

„Én gyermekkoromban Petőfiből, Aranyból jöttem rá először, hogy mi a költészet. Vörösmarty idegenebb volt: fenségesebb, és szinte azt mondhatnám, félelmesebb. De családukban bizonyos megkülönböztetett tisztelet övezte nevét. Apám, a szabadelvűség vallásában nevelkedve, a nemzeti liberalizmus nagy költőjét látta benne. Nagypám testi valóságában is látta, még egész fiatalon, a szekszárdi Nagy utcán. Nagypám vakációs növendék volt akkor, s Garay Jánossal sétált, földijével, akivel egy osztályba jártak; sokszor ismételte a Garay rajongó kiáltását, mikor feltűnt a Zalán költője: „Szeretném megcsókolni a földet, ahová lép!” Ami elég nagy rajongásra vall, tekintve a szekszárdi utcák poros állapotát abban az őskorban.

„Anyám magányos óráiban vagy gyermekei közt, ének helyett, sokszor szavalgatta a *Szép Ilonkát* és *A merengőhöz* címzett ódát. Ezeknek rímei legrégibb emlékezetemből csengnek vissza, bár értelmüktől kissé függetlenül. Családi polcunkon egy tucat avult és dísztelen „díszkötés” képviselte a költőt. Mindegyiken egy „nagy térdű, bő ölű” arany múzsa támaszkodott a lantra, amelynek formája éppoly talányos volt előttem, mint a kötetekben található versek némely szava és sora. Én többnyire a hatodik kötetet szedtem ki, a Csongort, és megpróbáltam olvasni mint regét vagy tündérmesét. Ez nehéz volt, mert események és történet helyett inkább színek és villogások áradtak felém a könyv lapjairól. És valami végtelen és végtelenül gazdag muzsika.”¹

Ehhez az örökséghez képest akár esetlegesnek is tekinthetnők, hogy nyolcadikos gimnazistaként Babits egyik nagyobb terjedelmű önképzőkori előadása Vörösmarty nyelvezetéről szólt. Nemcsak azért, mert erre a költő születésének centenáriumán került sor, hanem mert egyik havi írásbeli dolgozatának témája ugyanez volt. Ami pedig már végképp akarattól független esemény, hogy magyar írásbeli érettségi tétele: „Hogyan szolgálja Vörösmarty korának reformtörekvéseit?”² Igaz, már az előző nyáron írott, *Első szerelem* című versfüzérében a *Csongor és Tünde* nevezetes két sorát parafrázálja. „Álom, álom, édes álom, / Ah, csak most ne légy haláloom” – sóhajtja Csongor, míg a tizenhét éves kamasz Babits epekedve kérdezi: „Álom, álom, édes álom... / Lesz-e nékem édes párom?”³

A kamaszkori irodalmi eszmélkedés mindenestre megindította benne azt a szellemi áramot, amely majd Vörösmarty-eszmeiségként él benne mindhalálig.

Túl a családi hagyományon és az iskolai eseményeken, még egy, filológiaiilag alig alátámasztható, lelki tényező is terelhetette nagy elődje felé. Ez pedig kettejük

¹ Babits 1978. 482

² Uhl 252–253.

³ Babits: *Első szerelem*. 1900 nyara. Babits: *Angyalos könyv*. Orsz. Széchényi Könyvtár Kézirat-tár, Fond III/2356. 2. folió rektó-verző, 3. tagvers.

keresztnevének közöse. Nem lehetséges ugyanis, hogy a magában már költői ambíciókat tápláló gimnazista, majd a poétává lett férfiú ne szembesült volna a gondolattal: ki járt néhány évtizeddel születése előtt, e névvel itt, nemcsak a szekszárdi utcákon, hanem szerte a hazában. Így Kosztolányi talán nemcsak az ifjú barátja iránti, tőle megszokott, felsőfokot felsőfokra halmozó, rajongó lelkesedéstől indítatva, hanem a lélek valóságára is utalva írhatta neki 1906 nyárvégén: „Előre édes Mihály, Vörösmarty-Babics-Mihály, előre.” [sic: Babics]⁴

Vörösmarty fénye és árnya (mert ez, az utóbb elboruló elméjű zseni öröke is lényeges az érett Babits munkásságában), együtt alakul nemzettudatának, majd mindinkább egyetemességtudatának is a stációival. A kezdetekben pedig e nemzettudat mintegy búvópataként tör elő.

1909-ben írott, verset prózával váltó *Útinaplójában* Vörösmarty Völgységétől vezet az út az erdélyi kék falukba, innen az Olt partjára, ahol föllebeg Petőfi *Tündéralomának* hattyúképe; aztán a magyar táj megannyi színe; utóbb Kolozsvár, Nagyvárad, Szeged és Pécs tűnik elő; majd újra a kék Dunántúl, amelynek színe csakis Itáliához fogható – világoskék mint Toscana –, s a „legolaszabb” táj persze, hogy Tolna. Ahol megjelenik Garay és megint csak Vörösmarty árnya, s megjelennek az utóbbinak a tájhoz szóló, gyönyörű sorai: „Halmaidat koszorúzza borág, koszorúzza tetődet / Százados erdőség.” (*Széplak*) Így nem csoda, hogy „olaszos” verseiben is kifejeződik magyarságtudata. Legkorábban a Leopardi Babits nem látta szülőhelye, *Recanati* képében megjelenő Szekszárd jelzi ezt. Majd az 1908-ban tett itáliai út emlékeképpen a *San Giorgio Maggiore* velencei vedutája (amelynek zárósorából Rába György Arany-reminiszcenciát hallott ki), és megvallooltan az Itália-sonettben: „S olasz szív nem lehet emlékektől gyötörtebb / a vén boltok alatt, az ősök piacán, / mint én, ha földeden bolyongok, bús hazám.”

Kétségtelen, hogy ha Babits érett költészetében a nemzeti azonosságtudat kifejezett megnyilvánulásait keressük, azt legkorábban az *Itália* mellett, másik „olasz” sonettjében, a *Zrínyi Velencében* strófáit olvasva fedezhetjük fel. Nem véletlenül került négy „olasz” verse első kötetében egymás mellé, s nem véletlenül szólal meg a *Zrínyi Velencében* vallomásában a *Szózat* visszhangja: „s nem tudta, hogy hamar / ide vágy vissza a földről, hol bármi sorsban / élni és halni kell; mely ápol s eltakar. // Ezt mind nem tudta még s árva honára gondolt (...)”⁵

Babits korai olasz versei, túl egész életén át kísérő Itália-szerelmén, felvetik az őt indulásának évében munkatársul fogadó folyóirat, a Nyugat címével is fémjelzett, a költő eszmeiségében pedig mindvégig alapvető nyugatos magyarság kérdését. E nyugatos magyarság előfutárát látja és mutatja meg – Széchenyire apellálva – Péterfy Jenőben. És Aranyban, újra meg újra Aranyban. És Petőfiben. De legtisztábban a nyugatos magyarság eszményét az írók közül Vörösmarty munkásságában ismeri fel (1911-ben írott, *Az ifjú Vörösmarty* és *A férfi Vörösmarty* című nevezetes

⁴ Kosztolányi Babitshoz. Bp. 1906. aug. 18. után; vö. Belia György (szerk.), 1959. 81. lev. 139., és Babits Mihály levelezése, kritikai kiadás. Szerk. Sipos Lajos, Zsoldos Sándor. 1998. 271.

⁵ Babits 1987. 17–33.; *A San Giorgio Maggiore Arany-reminiszcenciájáról*. Rába György 1981. 112. A Nyugat-nemzedékek Itália-élményéről Sárközy Péter: „Minek a selymes víz, a tarka márvány?” Jelenkor, 1981. október, 314–923.

tanulmányában),⁶ aki e fogalomban már ott tudja, éppen egyetemes látóköre következtében, *Zrínyi*-verse tanúsága szerint is, a magyar testvértelenségét: „Néz nyugatra, borús szemmel néz vissza keletre / A magyar, elszakadott testvértelen ága nemének.” Amihez Babits hozzáfűzi: „Zalán költője egyszerre megérti a nagy tragikumot, mely a Nyugatra és Keletre való örök nézdelésben rejlik. S gondoljunk arra, hogy a kor nagy szelleme, Széchenyi, azt hirdeti, hogy ne nézzünk többé vissza Keletre. (...) Vörösmarty, a múltak énekese, voltaképp egyáltalán nem a múltak énekese. (...) Ha valamelyik költeménye a múltaké volna, *Eger* volna az; s mégis mennyire Széchenyi szellemét lehellik ezek a – talán mint Gyulai mondja önkénytelenül – Zrínyi, a politikus és praktikus Zrínyi egy gondolatát is ismétlő sorok:

Mért lakozunk mink itt? haj! mért hoztak ki apáink
A főveny országából?...
...most ennyi világ nem nézne szemünkbe,
Nem látná, hogy elmaradunk a többi nemektől,
A nemes országot mint hagyjuk lenni vadonná,
E gyönyörök kertét inségnek pusztá helyévé.
...El hagyjuk apadni
Gazdag arany folyamát a megtérhetlen időnek...
Múltakról perelünk, nem igyekszünk óni jövőndőt!

S a gyötrődő Széchenyi e portréját tárja elének életében kiadatlanul maradt, a Vörösmarty-tanulmányok előtt mintegy két évvel keletkezhetett költeményében:

SZÉCHENYI

Szegény lankadt lelkek, hova, hova csúszunk?
Csak lefelé csúszunk, föl már sohse kúszunk
új idők árjával tehetetlen úszunk,
régí partjainktól aggódva bucsúszunk.

Régi nagy ujítónk, más ujító voltál
harcod áldozat volt és eszményed oltár,
eveződ viz ellen, ajakadon zsoltár
tártál új csatornát, hogy folyjon a holt ár.

Hogy ne legyen posvány Magyarország földje,
munkával vidúljon mezeinek zöldje,
boldog legyen népe, áldott hegye-völgye.

Nem lenne-e jobb a Pruth és Szeret közt,
mint sárban evezni tél és kikelet közt,
tehetetlen korcs nép Nyugat és Kelet közt?

⁶ Babits: *Az irodalom halottjai*. /Péterfyről/ ET 1. 125. Uő: *Petőfi és Arany*. ET 1. 160–180. Uő.: *Az ifjú Vörösmarty*, *A férfi Vörösmarty*. ET 1. 208–255. Babits: *Az ifjú Vörösmarty*, i. m. 217–218. *A férfi Vörösmarty*, 246.

E nyugatos magyarság Vörösmarty és természetesen Babits szemében mindinkább magyarság és egyetemesség elválaszthatatlanságát hirdeti, a népek hazájához fellebbezést, vagy mint a Babits idézte *Pázmányban* mondja a *Szózat* költője: „Legszentebb vallás a haza s emberiség.” Ám a közpályát Vörösmarty esetében mindvégig veszélyes lejtőnek látja. Már a kezdetekkor a nemzeti elvárások teljesítésében fedezi fel a költő tragédiáját, hasonlóan a Vörösmarty-tanulmányokkal azonos esztendőben, 1911-ben írt, ars poetica értékű mesejátéka, *A második ének* példázatában a dalos pásztor idegen elvárások okozta kudarcához.⁷

A Vörösmarty-tanulmányok évében, 1911-ben Pest-közelbe kerülő Babits Mihály nemzet- és világszemlélete radikalizálódik. Így érthető, hogy az 1912-es nagy munkástüntetés forradalomváró verset hív elő belőle (*Május huszonhárom Rákospalotán*), méghozzá oly disztichonokban, amelyek nemigen jöhettek volna létre az epigrammákat író Vörösmarty, kivált *A Guttenberg albumba* nélkül. Ám tudjuk, hogy a költő versbéli várakozásával szemben „Magyarország nagy betegágyán” nem született meg a Jövő, hanem a haza háborús katasztrófába sodródott. Vörösmarty pedig ott visszhangzik Babits háborús költészetében. Elsőül a *Húsvét előttben*. Amelynek első négy versszakában a háborút érzékeltető „szörnyű malom” metaforája, változatokkal, ötször tör elő, s az egyik alakváltozat, „Az önkény pokoli malma”, rámutat nemcsak a kárhozat helyére, de a malom-szókép egyik forrására is, *A vén cigányra*.

Háború van most a nagy világban,
Isten sírja reszket a szent honban.
(...)

Kié volt ez elfojtott sohajtas,
Mi üvölt, sír e vad rohanatban,
Ki dörömböl az ég boltozatján,
Mi zokog mint malom a pokolban?
Hulló angyal, tört szív, örült lélek,
Vert hadak vagy vakmerő remények?

Babits versében pedig:

Van most dicsérni hősöket, Istenem!
van óriások vak diadalrait
zengeni, gépeket, ádáz
munkára hűlni borogatott
ágyúk izzó torkait:
de nem győzelmi ének az énekem,
érctalpaít a tipró diadalnak
nem tisztellem én,
sem az önkény pokoli malmát.

⁷ Babits: *A második ének*. Bev.: Török Sophie, Bp. 1942.

A pokoli malom ugyanakkor Vörösmarty és Babits képének közös forrására, őseredőjére is mutat. Mert – mint Sárközy Péter figyelmeztet – e félelmetes kép tűnik elő Dante *Isteni Színjátékában*, a poklok legmélyén, Dis Judeccájában.

Mint mikor vaskos pára lengedez le,
vagy féltekénk már elborúl az éjben,
malmot ha látsz szélben forogni messze:
egy oly alkotmányt akkor látni véltem (...)

A Sátán szárnyai e „malomvitorlák”. Három szörnyűséges arcának leírása után teljeseodik ki a kép:

S nem tollból vannak ám ezek a szárnyak:
bőregérszárnyak! – és csapkodja, rázza,
hogyan három szelek tőlük szerteszállnak.
Ezektől jött fagy Kocitusz tavára (...)

S hogy itt nemcsak a Dante-fordító Babits (a Pokol magyarítását a Vörösmarty-tanulmányok esztendeje táján fejezi be), hanem az olaszul már régóta olvasó Vörösmarty is dantei képet hoz elénk, jelzi a „Mi zokog mint malom a pokolban?” kérdésre adott válasz is:

Hulló angyal, tört szív, örült lélek (...)

Mert ez a sor eredetileg így hangzott volna:

Hulló angyal, örült fényes lélek

A hulló, bukott angyal, a pokoli szörny ugyanis az égi seregek legszebbje, legfényesebbje volt, maga a fény hozója, latinul: Lucifer: Hullása, bukása pedig ott van a *Pokol* e végső énekének dantei „geográfájában” is.

Ez oldalon bukott az égből ő le;
s a kontinens, mely előbb itt terült el,
féltében tenger alá bújt előle,
és a mi féltekénk mehekült fel (...)⁸

⁸ A „malom a pokolban” dantei forrására Sárközy Péter hívta fel a figyelmet. A Pokol 34. énekének idézett sorai: 4–7, 49–57, 121–124. A vén cigány idézett, Vörösmarty törölte három szavát l. *Vörösmarty Mihály Összes művei*, Kisebb költemények, III. szerk.: Tóth Dezső, Bp. 1962. 589. – Vörösmarty-nak Egyed Antal bonyhádi plébános adta kezébe 1820 körül Tassót Tanárki János fordításában. A mű oly gyönyörűséget okozott neki, hogy kedvéért megtanult olaszul. Vö. Gyulai Pál 1942. 29. Az egykorú magyarországi Dante-recepcióról: Szauder József 1966. 499–574.

S ott zeng Vörösmarty kétségbeesése Babits *Fortissimó*jának bestemmiájában is. Amelynek zárásában ott érezhetjük az *Előszó* teremtményétől elborzadt Istenét csakúgy, mint *Az emberek* elementáris fájdalmát.

Ó ma milyen jó
volna süketnek mint az Isten!
Süket a föld, nem érzi hátán
hadak alázó dobogását.
Jó volna süketen csirázni
mint virághagyma föld alatt:
minden süket, földben, Istenben
csak az ember szakadt ki a
süket Istenből iszonyokra
kikelt belőle féreg-módon,
Isten férgének, viszkető
nyüzsgésre, fájni – mert ami
nem süket Isten: fájdalom,
míg az Istenbe visszahal!

Mert Isten *Előszó*béli elborzadását a félig isten, félig állat ember miatt tán még fel is fokozza Babits, hiszen a maga teremtese, teremtménye miatt megöszült Teremtő még mintha szánakozó próbálna lenni, a zordon mű, a legfőbb teremtmény iránt, ám a *Fortissimo* süket Istenből iszonyokra féreg módon, fájdalomra kikelt embere csak a másik, még súlyosabb ítéletű Vörösmarty-verssel, *Az emberekkel* mérhető. Mert ki döntheti el, mi iszonyúbb, a féreg-ember, vagy az, hogy „Az emberfaj sárkányfog-vetemény”, s mi megalázóbb, ez ember-féreg e viszkető nyüzsgésű fájása, avagy Vörösmarty szentenciája: „Az ember fáj a földnek”, amiről Babits már 1911-ben azt tartotta, hogy „a legrettenetesebb különöségű mondat, amit valaha leírtak”. És amelyet jónak látott, évtizedek múlva, *Jónás könyvében*, ekként parafrázálni: „a hal Jónásnak fáj, Jónás a hálnak”.⁹ A *Fortissimo* miatt, ellene indított jogi hajsza kapcsán írt, ám meg nem jelentetett, nagy védekező iratában, az *Istenkáromlás*ban pedig Vörösmarty istenkáromló *A szent emberére* csakúgy hivatkozik, mint az *Emlékkönyvbe* bestemmiájára.

Vörösmarty kíséri az összeomlás után is. A könnytelenek könnyeiben, első hangütekként Tompa Mihály művére, *A madár, fiaihoz* kezdetére, majd mindvégig a *Szózatra* apellál.

Szavak, ti mondatlan szavak,
meddig bízassalak?
Mit ültök rokkant ajkamon,
mint dermedt madarak?

Avagy enyéme vagytok-é,
vagy, rábízott sereg,
apáktól és egy nemzettől
örökbe nyertelek?

Jaj, a tábornak, melyben a
hadsereg fogva – jaj
a kasnak, melyben fájva nyüzsg
s ki nem röpül, a raj!

Szálljatok szét, győtrő szavak!
Mit zsongtok itt nekem?
Minden füleknek szóljatok,
és minden nyelveken,

s zokogva, hajh, hogy annyi szív
hiába onta vért,
a könnytelenek könnyei
legyetek a honért?

Szemeink száraz fellegek,
s miként az aszu táj,
sivár a lelkünk, zsibbad és
nem tudja már, mi fáj.

Tél tél után, év év után,
négyszer hajtott a galy,
vakon, nagy kényszerek között
harcolt a bús magyar.

Harc harc után, nyár nyár után
ötször lehullt a lomb
oly híven adta mindenét,
s oly ingyen, a bolond!

Ki vérünk ízét ismered,
tégy vallást, karszti kő,
s ki jól tudod jajunk szavát,
vad omszki levegő,

valljatok magyar csillagok,
védjétek a magyart
volt-e dalunk, vagy sóhajunk,
mely nem békét akart?

Mint aki méccsel intene
balgán, a Nap elé,
ugy lobogtattunk álmokat
a Szeretet felé.

Szemeink száraz fellegek,
s miként az aszu táj,
sivár a lelkünk, zsibbad és
nem tudja már, mi fáj.

Ó, mécsünk nem világított
házunk' gyújtotta fel
s gyűlölet pokla lett a hely,
hol élni, halni kell.

Szakadjatok ki, bús szavak!
Sem élet, sem halál:
egy örült nemzet eleven
megnyilt sírjában áll.

S a sírt népek veszik körül,
öröklő káröröm ;
és kígyó csúsz a sír fölött,
de virág nem terem.

Kígyók közt, marva, fájva, halld,
a költő éneke
s sziszegve rokkant ajkamon,
óh népek nemzete,

egy ezredévből, nagy világ!
riadva, földadog –
Hazámnak hangja, gyenge bár,
de néma nem vagyok.

E versét 1920 áprilisában, vagyis nem sokkal a trianoni békediktátum aláírása előtt írta. Ám a *Szózat* e kétségbeesett parafrázisát már jó esztendeje, sokakat megdöbbentő eszmefuttatásban készítette elő. Írásának címe: *Az igazi haza*. A veszteségek pontos tényei cikkének keletkeztek, 1919 februárjában még nem voltak előrejelezhetők. A Vörösmarty *Szózat*ának tragikumából megérezkített veszélytűd azonban próféciaának bizonyult.

„Vörösmarty 1849 után sohasem engedte, hogy a gyermekei az egész *Szózatot* szavalják előtte. Ki kellett hagyniok a »nagyszerű halálról« szóló versszakokat.

– Ez még nem a halál! – kiáltott, ha a szabadságharc leveretésére célzott valaki. – Én nem jósoldam! Én nem így értettem! – tört ki izgatott és ekkor már beteg lelkéből, és idegesen félbeszakította a gyermeki hangokat, hogy ne hallja tovább a rettenetes költeményt.

Ez a »rettenetes költemény« volt a magyarnak nemzeti éneke nyolcvan esztendőn át.

Micsoda baljós ének! És micsoda szomorú nemzet az, melynek lelke fölé az éneknek sötét szárnyai vetik árnyékukat? Melynek gyermekei az iskolában ezeket a strófákat tanulják?

A nagyszerű halál,
Hol a temetkezés fölött
Egy ország vérben áll.

S a sírt, hol nemzet süllyed el,
Népek veszik körül!...

Valami rettenetes előérzet volt ez? Előre sötétedett már a lelkek előtt az, aminek jönni kellett, az, ami ma van itt? A világhatalomtrófea, amelynek közepében mi vérzünk, ezer sebből, szegény, tévútra vitt ország – és kiáltozunk, kétségbeesve, életet vagy halált

S népek hazája, nagy világ!

Ó, milyen máshogyan olvasom ma a *Szózatot*, mint még öt év előtt! Mennyivel jobban megértem a költőt! Mintha az Idők utolérték volna ezt az előreszálló izgott és sötét fantáziát! És ha ma kellene róla „magyar dolgozatot” írni: milyen mást írnék erről a versről ma, mint diákkoromban!

»S népek hazája, nagy világ!«... A „népek hazája» nem ügyel kiáltásainkra; a »nagy világ« el van foglalva a maga bajával, a maga forrongásaival: és ezer meg ezer lélek kérde még remegve, hogy csakugyan hazájuk lesz-e a népeknek, vagy mindörökké csak küzdőterük? Mivelünk, kis néppel, senki sem törődik; sőt rossz-akarattal néznek miránk. S ha elpusztulunk most: az »ember milliói« nem fogják »gyászkönnnyel szemükben« körülállni a sírt, ahol a mi nemzetünk sülyed el. Inkább kárörvendően fognak osztózni az örökségünkön.

Rettenve kérdezzük: Miért? Vétettünk mi az Emberiség ellen, hogy így bánik velünk? És ez a vége annyi rettenetes áldozatnak, ez a gyümölcse annyi lángoló honszeretetnek, annyi hősiségnek, ötödfél esztendő halálmegvető küzdelmeinek? Hát ez fakad a hősök véréből?

– Nem, az nem lehet – szerelnők a költővel mondani. – Nem szabad a vak sors zsákmányává lennünk! Isteni és emberi igazság ellen van!

Az nem lehet, hogy annyi szív
Hiába onta vért...

De az ész szava hidegen mondja rá, hogy lehet. És hogy nem egy nemzet szempontjából kell ezt nézni, mert hiszen minden nemzet áldozott, és bizonyára kell bukó félnek lenni, ha egyszer háború volt. És hogy semmi ez, és nem is olyan rossz, mert mit jelent egy nemzet? Semmit! Mikor a világ sorsáról van szó. És nem volt hiába, ha egyszer a világ békéje sarjad ki belőle, ha okulnak az emberek a szenvedéseken, és belátják, hogy testvérekké kell lenniök, ha ledöntik a falakat nemzet és nemzet közt, ha megvalósul végre a »népek hazája«: akkor nem hiába ontották a szívek vérüket, még ha a nemzetük belepusztul is, még ha minden nemzet belepusztul is. Mert az Emberiség előbbre való, mint a nemzet! És talán jó is, hogy pusztuljanak a nemzetek, amelyeknek nevében halomra ölték a szent Emberiséget, kínozták és keresztre feszítették az Isten képését.

Legyünk férfiak, lássunk és mondjunk ki mindent szabadon! Nem a hazafiságra tanít bennünket az Idő, Emberiségre tanít! A Haza nevével rútul visszaéltek. Jelzőnek használták a gyilkolásra, babonának, mely a bűnöket takarta, szájtömő kócnak a szabad szó ellen.

És talán azért bűnhődik a Haza. Legyünk férfiak, mondom, és mondjuk ki nyíltan: igenis, vétett a nemzet az Emberiség ellen! Vétett, mert gyenge volt: mert esz nélkül adta magát azoknak, akik üzletből és gonosz megszokásból az Emberek sza-

badsga és a népek jogai ellen szövetkeztek. Vétett, mert elhagyta ősei hagyományát, akik háromszáz esztendőn keresztül mindig csak a Szabadságért vívtak.

Szabadság! itten hordozák
Véres zászlóidat...

És a világháború esztendeiben a Rabság zászlóit hordozták itt. Ó, büszkén kiáltott még a Vörösmarty Magyarország az egész világhoz

Egy ezredévi szenvedés
Kér éltet vagy halált!

– mert az a Magyarország a szabadságért küzdött és szenvedett! De a mi Magyarországunk szolga volt és zsarnok – mert a szolgák egyúttal mindig zsarnokok is. És azért kell bűnhődnöd, ó, hazám! Azzal a mértékkel mérnek most neked, amivel a Te uraid mértek nevedben másoknak. És beteltek rajtad a Vörösmarty szörnyű jóslatai. »Legbátrabb fiaid elestek a csatán.«

A megmaradtakat
Vad inség kergeti...
Széles határod is
Görcsöt kapott:
Mindinkább befelé
Vonogatod...

De hát ebbe nyugodjunk bele, magyarok? Belenyugodjunk abba, hogy vétkeztünk, és most megbűnhődünk? És hogy, ha eljön

Egy jobb kor, mely után
Buzgó imádság epedez
Százvezrek ajakán.

– az nem nekünk jön el? Reánk nincsen szüksége az új világnak? Hagynak bennünket eltűnni a földről? De hát mi vétkeztünk-e igazán: *mi*, a nép? Lehet-e egy népet felelőssé tenni? És lehet-e egy népet eltüntetni? Elvehetnek tőlünk földet, amennyit akarnak. De nem a föld a haza; és nem szabad abba a tévedésbe esnünk, amibe a régimódi háborús »hazafiak« estek: akik ezrével áldozták föl a szent magyar életeket a területekért, az élettelen földért. Nem a föld maga szent, nem a föld a haza: a föld csupán lakhely, üzlet és gazdaság. Ami a földben szent: az az emberek emlékei.

Ez a föld, melyen annyiszor
Apáid vére folyt;
Ez, melyhez minden szent nevet
Egy ezredév csatolt.

Ez a vér – apáink vére, mely a Szabadságért folyt – ezek a szent nevek: az ezredéves szenvedés – az emlékek. Ezeket pedig senki tőlünk el nem veheti: mert

ezek bennünk vannak! És ez a mi hazánk, ezek a közös emlékek, ez a szellemi levegő, amelyben élünk: és nem a holt földek! Ez az, ami lelkünk földje és otthona – nyelvünk, gondolataink és emlékeink –, amelyen kívül »nincsen számunkra hely«, a haza, melyben »élünk és halnunk kell«. Ez az igazi, a szent haza, amely nem kíván véráldozatot, mint a régi és gonosz istenek, amelyért nem kell ölni és halni, amely biztosan és mindörökre mienk. Ez az a haza, melyet sohasem lehet az Emberiség ellen fordítani: mert kincse inkább ez az emberiségnek, és sokasodása és gazdagodása. Azt mondják: ki-ki annyi ember, ahány nyelven beszél; és hozzátehetjük: az emberiség annyszor többet ér, ahány nemzete van – hogyha csak a nemzet így értjük, nem politikának, hanem műveltségnek. Mert nem őli akkor, hanem gazdagítja egymást: egyik nyelv a másikat, egyik gondolkozásmód a másikat, egyik műveltség a másikat. És olyanok lesznek, mint külön színek a szivárványban, mint külön-külön vesszők az együtt-erős vesszőcsomóban.

Ez az a haza, amelyre igenis szüksége van az emberiségnek, amelyet meg kell őrizni az emberiség számára. A haza, amelyet mi magunkban hordunk, és amely nem veszhet el, mert egy az emberekkel, a néppel, amely ki nem irtható, hanem él.

Megfogyva bár, de törve nem!

Nem meghalni kell ezért a hazáért, hanem élni: mert ez a haza nem a halálunkból, hanem az életünkben él. És ha igazságtalanok mivelünk más népek: ezt a hazát tőlünk el nem vitathatják: nincs okunk gyűlölködni érte és bosszút koholni: mint a másik hazáért, a földért.

A gyűlöletnél jobb a tett:
Kezdjünk egy újabb életet!

mondja Vörösmarty egy másik versében. De a *Szózattal* is csak ezt mondja. Ennyit jelent a

Hazádnak rendületlenül...»¹⁰

Babits, e cikke alapján, utólag sem tűnik naivnak. Igaz, a nyelvi genocídium orgyilkos fegyverével még nem számolhatott. Mégis ez az oszthatatlan, megbonthatatlan és elvehetetlen szellemi haza maradt a magyarság egyetlen modus vivendije. S ez a szellemi haza máig eleven öröksége az anyaország határain belüli és azokon kívülre szakadt, egyetemes magyarságnak.

Vörösmarty kíséri a közösségi és az én-líra 1920-as évekbeli állomásain is. *Az igazi hazában* foglaltakat 1924–1925-ben verselte meg teljesebb érvénnyel, *Hazám!* című nagy patrióta vallomásában, úgy, hogy benne 1919-es írásának, s a csonka haza ihlette erkölcsi tiltakozó költeményének gondolatai immár teljes eszmei harmóniába kerültek. *Epilógjában* lehetetlen nem megérezni a *Szózat* indításának és zárásának megföllebbezhetetlen imperatívusát.

¹⁰ Babits: *Az igazi haza*. ET 1. 548–552. Írásának Vörösmarty idézetei a *Szózat* mellett: *Az elvesztett ország, Mi baj? Jóslat* c. versekből.

Mégis, lelkem, szeressed hazámat!
 Nem neked való az ür hidegje!
 Itt a glóbus, a meleg szigetke
 s lélekágya szent Európának.
 Soha el nem hagyhatod hazámat;
 útjaidat akármerre bolygod,
 egy országot hordozol magaddal,
 veled jön egy makacs íz, egy halk dal
 viszed, mint a kárhozott a poklot;
 de halálig, mint ki bűn között él,
 várja híven az éden sugáros
 türelme: úgy vár reád a város
 és a kis ház, melyben megszülettél.

Népe elesettjeivel a társadalmi szolidaritás nemritkán a reformkor nagyjai – kivált Vörösmarty – hangján szólal meg benne. A *Cigány a siralomházban* nemcsak azért utal a *Szózat* költőjére, mert *A vén cigány* óta e zenész-pária és a poéta irodalmunkban elválaszthatatlan (maga Babits, volt, hogy a költői én elvontnak mondható kérdéseit, vívódásait a *Vén cigány* verscímével is hangsúlyozta), hanem mert a „testvérem van milliő” vállalása a *Gondolatok a könyvtárban* soraira utal: „Hogy a legalsó pór is kunyhájában / mondhassa bizton: nem vagyok magam! / testvérim vannak, számos milliók; / Én védem őket, ők megvédnek engem.” Ez a Vörösmarty-hivatkozás mintegy folytatása korábbi műve, a *Verssor az utcazajban* ugyane Vörösmarty-poémából eredő mottóval is fémjelzett eszmeiségének: „– számon kívül maradtak; Ixion –”. Mert az idézet Vörösmarty versében így egészül ki: „Számon kívül maradtak: Ixion / Böszült vihartól űzött kerekén / Örvény nyomorban, vég nélkül kerengők.”

Az 1920-as évek végén és a 30-as évek elején Babits már a szeizmográf érzékenységevel érzékeli a világot, s így Európát és hazáját fenyegető, készülő, rettenetes történelmi földindulást. Zúzott ablakok, ostromlott, roncsolt világítótornyok víziójával szembesül, s bennük a fény őrzői, a költők, írók, a szellem emberei, a humanisták.¹¹ Így tekint 1935–36-ban, két megrendítő írásában. (*A mai Vörösmarty, A szózat ünnepére*),¹² nagy szellemi elődjére. Az elsőben ekként:

„Vörösmarty tehát megváltozott. Hol van már a Gyulai Pál Vörösmartyja, ez a rokonszenves, comme il faut típusa a becsületes nemzeti költőnek? S hol hajdani önképzőköreink ünnepi bálványa? A mai Vörösmarty más. Még csak nem is a lázas és ragyogó dekadens, a csillagok és messzeségek szerelmese, a világ tarkaságának az a különös mártírja, akivé a mi fiatal és »nyugatos« szemünk bővülte huszonöt évvel ezelőtt.

A mai Vörösmarty mindezen túl van már. Ő magán viseli régi évszázadának nyomain túl, ennek a rettenetes utolsó negyedszázadnak jegyét is. Mintha ő is keresztülment volna a világháborún és az emberiség minden válságán, amit mi késő olvasók megértünk. Arca mindjobban kezd hasonlítani ahhoz az arcképhez, ame-

¹¹ Babits 1977. 113–116. és Uő.: *Ezüstkor*. ET 2. 270–272.

¹² ET 2. 482–490, 516–524.

lyet az utolsó Vörösmarty-versek maguk festenek költőjükről, s amelyet Gyulai sohasem, mert meglátni és hitelesíteni. Annak a költőnek arca volt ez, aki minden dolgok végére jutott, mindennek, ami emberi, megismerte igazi színét és értékét. A »vén cigány« arca, aki túl van már minden borok és zenék mámorán, már nem is maga zenél, hagyja a világot beszélni, és jól tudja, hogy a világ énekének refrénje : Nincsen remény!

Véred megsűrűdött,
Agyvelőd kiapadt,
Fáradt vállaidról
Vén gunyád leszakadt.

Íme, egy nemzet legnagyobb költőjének önarcképe! De még rettenetesebb az a belső arckép, ami az utolsó hat év verseiből kegyetlen erővel égeti magát belénk:

Setét eszmék borítják lelkemet,
Szívemben istenkáromlás lakik.
Kivánságom: vesszen ki a világ
S e földi nép a legvégső fajig.

Micsoda költőarc az, amelyet e megdöbbenő szavak fölfednek? És mégis ez a Vörösmarty-arc tekint ma reánk legelevenebben. Ezt a legvégsőt érezzük az igazinak, a legjellegzetesebbnek. Minden más, régebbi úgy tűnik föl, mintha csak ennek a legsötétebbnek embriója és előkészítője lett volna. Az élet és emberség öröme, a tarka világ gyönyörű útvesztője, a munka szent lelkesedése, a gondolat merész szárnyacsapása, a honfiérvés büszke rajongása végső fokon ebbe a határtalan kétségbeesésbe vitt. Érthető ez? Nekünk már érthető és logikus. Iszonyú kort éltünk és élünk még, apokaliptikus rettenetek korát, s mi meg tudjuk érteni a hazája vesztett költőt, aki csalódott Istenben s emberben.

Milyen kor értené meg, ha nem épp a mienk, amelynek közvetlen élménye lett a civilizáció fölbomlása, az erkölcsben és kultúrában vetett hit megrendülése s a nemzetiség eszméinek kétségbeeső konfliktusa az emberség eszméivel? Vörösmarty személyes élménye ugyanaz volt, ami ma az egész világ közös élménye.”¹³

A százesztendőös *Szózat* pedig ily gondolatokra ébreszti:

„Veszélyes idöket élünk! Soha még a nemzetek létét fenyegető végzet nem volt oly igazi és kézzelfogható, mint napjainkban. Nemrég olvastam, Goethéből idézve: »egy város, egy tanya pusztulása valódi katasztrófa, de egy nemzet pusztulása frázis«. Goethe mondhatta ezt. Vörösmarty, Mohács népének költője, legszemélyesebb életében, önnön idegeivel élte át nemzetének katasztrófáját, amely éppenséggel nem volt frázis. De még ő sem sejtette, mit fog jelenteni egy nemzet pusztulása a XX. században! A modern politikai és háborús technika minö borzalmas szószertiséggel és realizmussal valósíthatja meg bármely pillanatban és szinte egyik napról a másikra az ő apokaliptikus rémálmát, a nemzethalált!”¹⁴

¹³ Az idézetek: *Fogytán van a napod, Emlékkönyvbe*. ET 2. 484–485.

¹⁴ ET 2. 513.

S a nemzethalál újabb, 1940-ben leírt víziójában is ott kísért Vörösmarty, aki nek *Jóslat* című verséből még bizakodva idézett *Az igazi haza* zárásában: „A gyűlöletnél jobb a tett; / Kezdjünk egy újabb életet.” Am most e gyűlölség versbéli megvallása – „Gyűlöltünk mint kuruc, tatár (...)” – kerül félelmetes szövegösszefüggésbe:

Özönvizet, köessöt, üstököst
nem küld az úr, ki emberek
fegyvereivel
veszítette el
hajdanta Jeruzsálemet.
Mi szükség az Istenre? Hisz
elég erős az ember is.
Felhőt csinál, gázat lehel
s napkelte és napszállta közt
Egy kisebb nemzet pusztul el.
Kuruc, tatár busulhat itt ma még,
hajdu begyűrheti a süvegét,
kifordíthatja a köpönyegét,
káromolva apái istenét:
nem isten az, aki nyakára lép,
süket és néma talp –
még a bubánat sem él itt tovább.
Isten talán megszánna még
ember nincs szánni a magyart.
És már azt kérdik tőlem álmaim:
milyen lesz magyar nélkül a világ?¹⁵

És mégis. Egy hónappal halála előtt, alighanem utolsó nyilatkozatában, örök Vörösmartyjára mutatva figyelmeztet, nemcsak a nemzetet fenyegető halálos veszedelemre, hanem a tőle nyerhető ellenszerre is, újra hangsúlyozván a szellemi haza örök, bevehetetlen voltába vetett törhetetlen hitét.¹⁶

¹⁵ Babits cím nélkül hátrahagyott verse.

¹⁶ Deák Zoltán 1941. 26. és Téglás János (szerk.) *Itt a halk és komoly beszéd ideje*. 254–255.